XVI–XVIII ASRLARDA O'RTA OSIYO XONLIKLARI HAQIDA XORIJIY ELCHILAR MA'LUMOTLARI: TARIXIY MANBA SIFATIDAGI AHAMIYATI

Boboqulova Intizor Dilshod qizi
Termiz davlat universiteti
Tarix fakulteti, Tarix mamlakatlar va yo'nalishlar
2-kurs talabasi
intizorboboqulova36@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23216969

Annotatsiya. Mazkur maqolada XVI–XVIII asrlarda O'rta Osiyo hududida mavjud bo'lgan siyosiy tuzilmalar, xususan, Buxoro va Xiva xonliklari haqida xorijiy elchilar hamda diplomatik vakolat bilan tashrif buyurgan sayohatchilar tomonidan qoldirilgan ma'lumotlar tarixiy manba sifatida tahlil qilinadi. Maqolada Anthony Jenkinson, I.D. Xoxlov, Pazuxinlar, Florio Benevini kabi xorijiy vakillarning qaydlari asosida O'rta Osiyoning siyosiy, iqtisodiy, savdo va diplomatik hayotiga oid ma'lumotlarning mazmuni yoritiladi. Xorijiy manbalarning mahalliy tarixiy asarlar bilan qiyosiy o'rganilishi tarixiy voqealarni yanada xolisroq tiklash imkonini berishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, Buxoro xonligi, Xiva xonligi, elchi, sayohatchi, diplomatik aloqalar, tarixiy manba, Anthony Jenkinson, savdo.

Аннотация. В статье рассматриваются сведения иностранных послов и дипломатических представителей XVI–XVIII веков об истории Средней Азии как важные исторические источники. На основе сведений Энтони Дженкинсона, И.Д. Хохлова, Пазухиных, Флорио Беневини и других авторов анализируются политическая, экономическая, торговая и дипломатическая жизнь Бухарского и Хивинского ханств. Особое внимание уделяется сопоставлению иностранных свидетельств с местными письменными источниками.

Ключевые слова: Средняя Азия, Бухарское ханство, Хивинское ханство, посол, путешественник, дипломатические связи, исторический источник, торговля.

Abstract. This article examines the information left by foreign envoys and diplomatic representatives about Central Asia in the 16th–18th centuries. The reports of Anthony Jenkinson, I.D. Khokhlov, the Pazukhins and Florio Benevini are analyzed as historical sources reflecting the political, economic, commercial and diplomatic life of the Bukhara and Khiva Khanates. Particular attention is paid to the comparative study of foreign accounts and local written sources.

Keywords: Central Asia, Bukhara Khanate, Khiva Khanate, envoy, traveler, diplomacy, historical source, trade.

XVI–XVIII asrlar O'rta Osiyo tarixida siyosiy hokimiyat almashinuvi, xonliklar o'rtasidagi munosabatlarning shakllanishi, tashqi savdo aloqalarining kengayishi hamda Rossiya, Eron, Hindiston va boshqa hududlar bilan diplomatik munosabatlarning rivojlanishi bilan ajralib turadi. Mazkur davr

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tarixini o‘rganishda mahalliy tarixiy asarlar bilan bir qatorda xorijiy elchilar, savdogarlar va sayohatchilarning yozma qaydlari ham katta ilmiy ahamiyatga ega.

O‘rta Osiyoga kelgan xorijiy vakillar ko‘pincha diplomatik yoki savdo maqsadlarini ko‘zlagan. Shu sababli ularning yozuvlarida faqat siyosiy voqealar emas, balki shaharlar, bozorlardagi savdo-sotiq, karvon yo‘llari, aholi mashg‘ulotlari, hukmdorlar saroyi va davlatlararo munosabatlar haqida ham ma’lumotlar uchraydi. B.A.Ahmedovning tadqiqotida XVI–XVIII asrlarga oid tarixiy-geografik adabiyotlar tarkibida xorijiy elchilar va sayohatchilarning yo‘l qaydlari alohida manba guruhi sifatida ko‘rsatiladi.[1]

Mazkur manbalarning muhim jihati shundaki, ular O‘rta Osiyo tarixini tashqi kuzatuvchi nigohi orqali aks ettiradi. Biroq bunday ma’lumotlarni mutlaq xolis deb baholab bo‘lmaydi. Chunki elchi yoki sayohatchining kuzatuvlari uning safar maqsadi, siyosiy manfaatlari, diniy-madaniy qarashlari va shaxsiy tajribasi bilan bog‘liq bo‘lgan. Shu sababli xorijiy manbalarni mahalliy yozma manbalar bilan qiyosiy o‘rganish muhim metodologik talab hisoblanadi.

Anthony Jenkinsonning O‘rta Osiyo haqidagi ma’lumotlari

XVI asr O‘rta Osiyo tarixiga oid xorijiy ma’lumotlarning eng muhimlaridan biri ingliz savdogari va diplomatik vakili Anthony Jenkinsonning qaydlaridir. U Muscovy Company vakili sifatida Rossiya orqali Kaspiy dengizi va Markaziy Osiyoga yo‘l olgan. Jenkinson 1558-yil 23-aprelda Buxoroga yetib kelgan.[2]

Jenkinsonning safaridan asosiy maqsadlardan biri Sharq bozorlariga chiqish va savdo imkoniyatlarini o‘rganish bo‘lgan. Shu sababli uning yozuvlarida iqtisodiy va savdo masalalariga alohida e’tibor beriladi. U Buxoro shahrining savdo hayoti, bozorlari, savdogarlar faoliyati va turli hududlar bilan aloqalarini kuzatgan.

Jenkinsonning ma’lumotlari O‘rta Osiyoning xalqaro savdo tizimidagi o‘rnini aniqlashda muhimdir. Uning qaydlaridan Buxoro orqali Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdo yo‘llarining mavjudligi, karvon savdosining ahamiyati hamda shaharlarning iqtisodiy hayotdagi o‘rni haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

Shuningdek, Jenkinson Xorazm hududlari orqali o‘tgan va Amudaryo bilan bog‘liq geografik ma’lumotlarni ham qayd etgan. Uning asari XVI asr O‘rta Osiyosining geografik tasvirini tiklash uchun ham muhim manba hisoblanadi.

Rossiya elchilarining ma’lumotlari

XVI–XVII asrlarda Rossiya davlatining O‘rta Osiyo xonliklari bilan aloqalari asta-sekin kengayib bordi. Bu jarayonda diplomatik elchiliklar muhim o‘rin tutgan. Rossiya vakillarining hisobotlari orqali Buxoro va Xiva xonliklarining siyosiy holati, hukmdorlar o‘rtasidagi munosabatlar, savdo yo‘llari va diplomatik muzokaralar haqida ma’lumotlar yetib kelgan.

I.D.Xoxlovning Buxoroga tashrifi shu jihatdan muhimdir. Rossiya elchilik missiyalarining asosiy vazifalaridan biri siyosiy munosabatlarni mustahkamlash va savdo imkoniyatlarini o‘rganish bo‘lgan. Shu bilan birga, elchilar o‘z davlatlariga O‘rta Osiyoning siyosiy va iqtisodiy ahvoli haqida hisobotlar yuborganlar.

Pazuxinlar boshchiligidagi elchiliklar ham Rossiya va O‘rta Osiyo davlatlari o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Ularning ma’lumotlari orqali Buxoro xonligining siyosiy boshqaruvi, savdo aloqalari va Rossiya bilan munosabatlari haqida qo‘shimcha ma’lumot olish mumkin.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xorijiy elchilar qaydlarining yana bir muhim tomoni - ularning amaliy xarakterga ega ekanligidir. Elchi o'z hukumatiga hisobot berishi sababli yo'llarning holati, masofalar, shaharlar, iqtisodiy imkoniyatlar, savdo mahsulotlari va siyosiy vaziyatga oid ma'lumotlarni qayd etgan.

Florio Benevini va XVIII asr manbalari

XVIII asrga kelib Rossiya imperiyasining O'rta Osiyo xonliklariga bo'lgan qiziqishi yanada kuchaydi. Bu davrda yuborilgan diplomatik missiyalar nafaqat siyosiy aloqalarni o'rnatish, balki hududning iqtisodiy va geografik imkoniyatlarini aniqlashga ham xizmat qilgan.

Florio Benevini ana shunday vakillardan biri sifatida O'rta Osiyoning siyosiy va iqtisodiy hayotiga oid ma'lumotlar qoldirgan. XVIII asr manbalarida Buxoro, Xiva va qo'shni hududlarning o'zaro munosabatlari, savdo yo'llari hamda Rossiya bilan aloqalari haqida ma'lumotlar uchraydi.

Bu davrga oid xorijiy materiallarning ko'payishi O'rta Osiyoni o'rganish jarayonining davlat manfaatlari bilan bog'liq bo'lganini ko'rsatadi. Rossiya uchun xonliklar bilan savdo qilish, karvon yo'llarini nazorat qilish va mintaqadagi siyosiy vaziyatni bilish strategik ahamiyat kasb etgan.

Xorijiy elchi ma'lumotlarining manbashunoslik ahamiyati

Xorijiy elchilarning ma'lumotlari tarixchi uchun bir necha jihatdan muhimdir. Birinchidan, ular mahalliy manbalarda yetarli darajada yoritilmagan ayrim voqealarni to'ldiradi. Ikkinchidan, xorijiy mualliflar o'zlari ko'rgan shaharlar va siyosiy jarayonlarni bevosita kuzatgan. Uchinchidan, ularning ma'lumotlari xalqaro munosabatlarni ikki tomonlama nuqtayi nazardan o'rganish imkonini beradi.

Biroq xorijiy manbalardan foydalanishda tanqidiy yondashuv zarur. Masalan, Jenkinsonning asosiy maqsadi savdo imkoniyatlarini aniqlash bo'lganligi sababli u iqtisodiy masalalarga ko'proq e'tibor bergan. Rossiya elchilari esa o'z hukumatining siyosiy manfaatlari nuqtayi nazaridan ma'lumot to'plagan. Demak, har bir manbaning yaratilish sharoiti va muallif pozitsiyasini hisobga olish kerak.

B.A.Ahmedovning tadqiqoti aynan shunday qiyosiy yondashuv uchun muhim ilmiy asos yaratadi. Uning monografiyasida XVI–XVIII asrlarga oid ko'plab forsiy, turkiy va xorijiy yozma manbalar birgalikda ko'rib chiqilgan.[3]

Xorijiy elchilar ma'lumotlarini mahalliy tarixiy asarlar bilan qiyoslash orqali tarixiy voqealarning vaqtini, siyosiy sabablarini va natijalarini aniqlashtirish mumkin. Shu jihatdan ular mustaqil manba sifatida ham, boshqa yozma manbalarni tekshirish vositasi sifatida ham katta ahamiyatga ega.

XVI–XVIII asrlarda O'rta Osiyoga tashrif buyurgan xorijiy elchilar va diplomatik vakillarning yozma ma'lumotlari mintaqa tarixini o'rganishda muhim manbalar sirasiga kiradi. Anthony Jenkinsonning Buxoroga tashrifi va uning savdo-geografik kuzatuvlari XVI asr O'rta Osiyosining xalqaro savdo aloqalarini o'rganishda alohida ahamiyatga ega. Rossiya elchilari I.D.Xoxlov, Pazuxinlar va XVIII asr vakillari tomonidan qoldirilgan ma'lumotlar esa Rossiya va O'rta Osiyo xonliklari o'rtasidagi diplomatik aloqalarni tiklashga xizmat qiladi.

Mazkur manbalarning ilmiy qiymati ularning mahalliy yozma manbalarni to'ldirishi va tarixiy jarayonlarga tashqi kuzatuvchi nuqtayi nazarini taqdim etishidadir. Shu bilan birga, ularni mualliflarning siyosiy va iqtisodiy manfaatlarini hisobga olgan holda tanqidiy tahlil qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov B.A. Историко-географическая литература Средней Азии XVI–XVIII вв. (Письменные памятники). – Ташкент: Фан, 1985. – 262 с.
2. Jenkinson A. The Voyages of Anthony Jenkinson to Persia and Central Asia, 1558–1560. Travel account materials.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Ахмедов Б.А. Историко-географическая литература Средней Азии XVI–XVIII вв. – Ташкент: Фан, 1985.
4. Хохлов И.Д. Материалы посольства И.Д. Хохлова в Бухару. XVII в.
5. Пазухин Б.А., Пазухин С.И. Материалы русских посольств в Среднюю Азию. XVII в.
6. Беневини Ф. Материалы дипломатической миссии в Среднюю Азию. XVIII в.
7. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей. – Санкт-Петербург, 1832.
8. Лунин Б.В. Историография общественных наук в Узбекистане. – Ташкент: Фан, 1974.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.